

átlagos képességű és érdeklődésű tanulók alkotják ezt a közösséget. Az irodalom nem nagyon több vagy más a számukra, mint a többi tantárgy. Érzelmi kötődésük az irodalomhoz, művészethez csekély. Az irodalom ismeretanyagában is a megtanulandó leckét látják. Vannak köztük jobb, érdeklődőbb diákok, de jócskán akadnak gyengébb képességűek is. A hagyományos gimnáziumi irodalom alaptanterv ismeretanyagát sajátítják el.

CSÁKVÁRI JÓZSEF

Az oktatási célú film hatékonyságának összetevői

*A filmes oktatás eredményessége több tényezőtől is függ, például a felhasznált film pedagógiai értékeitől, az adott diákcsoport felkészítettségétől, a pedagógus filmalkalmazói gyakorlatától. Mindezek miatt a hatékonyságmérés igen nehéz, hosszadalmas és költséges eljárás. Ennek ellenére az elmúlt évtizedekben mégis számos felmérést készítettek a film oktatási felhasználásával kapcsolatban. Ezek mindegyike azt igazolta, hogy a tanítási órába szervesen beépített film igen hatékony lehet (a hosszú távú emlékezet terén majdnem kétszer olyan eredményes, mint a csak szóban elmondottak). De ezek a vizsgálatok azt is kimutatták, hogy az audiovizuális eszközök alkalmazása – természetesen – nem növeli automatikusan az oktatás hatékonyságát: csakis megfelelő tanári munka – elemzés, feldolgozás – hozzáadásával realizálhatóak a bennük lévő értékek. Továbbá azt is szem előtt kell tartanunk, hogy csakis a körültekintően megtervezett médiumok használata tartja fenn az érdeklődést, fokozza a tanulók aktivitását és járul hozzá ezzel az oktatási folyamat sikeréhez. A szakértők arra is felhívják a figyelmet, hogy az óra telezsúfolása információhordozó eszközökkel egyenesen akadályozhatja a lényeg kiemelését, a törvényszerűségek és összefüggések feltárását.**

A kísérletek azt mutatják, hogy a gyenge és közepes tanulók az olyan filmekből profitálnak, amelyek:

- helyettesítik azokat a tudati műveleteket, amelyeket a tanulónak magának kellene elvégeznie;
- kis egységekre bontják a tananyagot, és azt a lényegyet kiemelve, kis lépésekben dolgozzák fel;
- lassú ütemben közlik az ismereteket.

A fenti jellemzőkkel bíró program a kiegyenlítő típusú.

A jó tanulók ezzel szemben azokból a programokból merítik a legtöbbet, amelyek:

- a tanulóval szemben követelményeket támasztanak, rendszerezésre, elvonatkoztatásra készítetik őt;
- sok információt tartalmaznak és azokat gyors ütemben közlik.

Ez utóbbi a fejlesztő típusú anyag.

A fentiekből is kiviláglik, hogy az ismeretközlés tempója a videoprogram hatékonyságának alapvető tényezője. A túlságos gyorsaság kifáradást és megértési nehézségeket okoz – a lassúság, a túlbeszélés pedig álmosítóan unalmassá teszi a filmet. A probléma bonyolultságát jelzi, hogy amíg az audiovizuális többrétegűség – amelyben a verbális közlés és a képi világ erősíti, segíti egymást – afelé hat, hogy a filmes ismeretközlés tem-

* Részlet a *Video a történelemtanításban* című kéziratból.

pója gyorsabb lehet, mint a megszokott – állóképpel szemléltetett – előadásé, addig a kicsiny képméret ez ellen hat, hiszen több idő kell egy tévékép megfelelő befogadására, mint egy hasonló összetettségű diakép esetében. Az oktatófilmek optimális tempójának kialakítása mindig a konkrét feladattól (a megcélzott diákok életkorától, a téma és a képi anyag jellegétől stb.) függ. Ez is olyan területe a filmkészítésnek, amely csak a gyakorlat során, a sikerült alkotásokból levont tapasztalatok összegzéseként kristályosodhat majd ki.

Az elvégzett vizsgálatok során azt találták, hogy az információhordozók hatékonyságát lényegesen befolyásolják a következők:

- a tanulás pszichikai feltételeit biztosító (motiváló, strukturáló) eljárások, pl.: kapcsolat teremtése a megelőző anyaggal, problémák felvetése, feladatok kijelölése;

- a tananyag strukturált kifejtése, az anyag logikus elrendezése, pl.: címek, alcímek felírásával és bemondásával, az egyes logikai egységek és különálló anyagrészek világos szétválasztása;

- a figyelemnek a lényegre irányítása képi vagy szóbeli eszközökkel („Nézd meg...”, „Figyeld meg...” – feliratok, nyilak, aláhúzás, kiemelés, színek alkalmazása, ismétlés);

- a tanuló aktivitásának kiváltása (pl. kérdések beiktatásával, a bemutatás megszakítása a tanulói válasz idejére);

- az ismeretátadás eredményességét ismétlések, részösszefoglalások fokozhatják.

Mindezek az összes audiovizuális ismerethordozóra – így az oktatófilmre is – érvényes didaktikai alapelvek.

A hatékonysági vizsgálatok az elmúlt évtizedekben többnyire – szükségszerűen – az iskolatelevízió adásaihoz kapcsolódtak. Ezek kimutatták, hogy az oktatófilmek leghatékonyabb eleme – különösen a 10-13 évesek számára – a történelmi események dramatikus megelevenítése, míg a 14 éves tanulók esetében ugyanezt a szerepet már a dokumentumfilm játssza (ami természetesen összefügg a tananyaggal is, hiszen értelem-szerűen csak a 20. századról állnak rendelkezésre dokumentumfilmek).

A megrendezés hatásossága is egy sor tényezőtől függ. A tanulók érdeklődését dramaturgiai megoldásokkal – cselekményesség, izgalom, átélhető szituáció – és megfelelő dialógusokkal kelthetjük fel.

Az információátadás másik fontos formája a történelmi oktatófilmekben a magyarázatokkal, leírásokkal, elbeszélésekkel összekötött képek alkalmazása. Ennek hatékonysága a szó és a kép harmóniájától és érthetőségétől függ (de mindig a képnek kell a vezető szerepet játszania). A tanulóknak nehézséget okoz azoknak az információknak az elsajátítása, amelyeknél a szó és a kép csak lazán kapcsolódik egymáshoz. Az ismeretközlésnek ezt a formáját amúgy sem célszerű túlzásba vinni – 10-11 éves korban az ilyen programfajtából öt perc az ideális hosszúság. A tanulók figyelmét pozitívan befolyásolja a statikus és dinamikus képek váltakozása.

Az eredményes felhasználás alapvető tényezője a megfelelő film kiválasztása. Ehhez két fontos szempontot érdemes szem előtt tartani:

Mindig csak olyan filmeket használjunk az órán, amelyeket magunk már láttunk és ismerünk. Ellenkező esetben kellemetlen meglepetésekben lehet részünk – pontosan úgy, mintha egy számunkra ismeretlen tankönyvből próbálnánk meg rögtönözve órát tartani.

A másik figyelembe veendő szempont a filmkiválasztásnál az, hogy az oktatási követelmények és a filmművészeti törekvések többnyire, sajnos, ellentmondanak egymásnak. Nem alkalmasak ugyanis a tanórai munkára az olyan filmek, amelyek akár a legcsekélyebb, formai szempontokra visszavezethető megértési nehézséget is okozhatják diákjaink számára. Márpedig a filmművészeti alkotások legtöbbször elsősorban filmnyelvi újítás – nem pedig történelmi illusztráció. Az oktatásnak azonban a játékfilmek közül mindenekelőtt éppen a történelmi illusztrációkra, a hiteles, elemzésre is alkalmas rekonstrukciókra, a világosan előadott történetekre, az események korhű bemutatására van szüksége.

A film időbeli formanyelv – hatásának ezért a vetítési hossza is döntő tényezője. A gyakorlat során ki is alakultak az optimális időtartam egyes kritériumai – gondoljunk csak a játékfilmek másfél órás „szabványára”.

Természetes, hogy az oktatásra felhasznált filmeknek is létezik az optimális, minden szempontot figyelembe véve legmegfelelőbb hosszúsága, hiszen ez esetünkben sem egyszerűen valamiféle technikai paraméter, hanem a pedagógiai hatás fontos része.

A múltban – elsősorban az iskolatelevízió révén – főleg a tanítási óra időtartamához képest hosszú – 30-50 perces oktatófilmekről szerezhettünk gyakorlati tapasztalatokat. Az alkalmazás során ugyanis tisztázódott, hogy az ilyen hosszúságú filmek az oktatás számára nem előnyösek. Mai pedagógiai felfogásunkba már – néhány kivételes esettől eltekintve – nem illik bele az egész tanítási órát kitöltő filmvetítés. Ennyi információt ugyanis képtelenség valóban megjegyezni, és nehéz az érdeklődés fenntartása, a figyelem megfelelő koncentrálása is ebben a hosszúságban. Mivel a filmfelhasználás módszertanának két fő alapelve a vetítést megelőző megfelelő előkészítés – a szükséges ismeretek felelevenítése, a filmhez kapcsolódó kérdések, feladatok, problémafelvetések megfogalmazása –, valamint a film feldolgozása még az órán, a friss élmények birtokában: e két követelmény eleve behatárolja a program hosszát. De figyelembe kell venni a megcélzott közönség életkorát, a bemutatásra kerülő film információmennyiségét és tartalmi-formai jellemzőit is. Érdekes események ugyanis tarthatnak tovább is – állóképpel illusztrált jogi paragrafusokból azonban pár perc is túl soknak bizonyulhat.

Ha minden tényezőt súlyának megfelelően értékelünk, akkor végeredményként azt kapjuk, hogy a mai órakeretekhez leginkább alkalmazkodó, optimális filmi időtartam 10-18 évesek számára 5 és 15 perc között van. Mind az elméleti megfontolások, mind a gyakorlati tapasztalatok ezt az átlagos filmhosszúságot támasztják alá. Ilyen terjedelemben ugyanis a legtöbb résztema már kellő mélységben feldolgozható – de még nem fenyeget az a veszély, hogy a film információkkal túlszűfoltta válik. Öt-tizenöt percig még fenntartható a gyermeki figyelem, és ilyen terjedelmű filmet megfelelően elő lehet készíteni, majd a vetítés után részletesen fel is lehet dolgozni a látottakat. 15 percnél hosszabbban egy hagyományos tanítási órán már nem célszerű vetíteni, mert félő, hogy a filmnézés a kifáradással párhuzamosan veszít hatékonyságából, s az újabb és újabb ismeretek egymást oltják ki.

Adott esetben, erre alkalmas témakörnél, megfelelő film birtokában, adott osztályban elképzelhető akár jóval hosszabb, mondjuk 20-25 perces oktatófilm felhasználása is. Általában azonban a hosszabb videoprogramokat elsősorban a tanítási órán kívüli formákban: szakkörön, fakultációs foglalkozáson, filmklub keretében hasznosíthatjuk.

Jó megoldás lehet a tíz percnél hosszabb filmeket két vagy több részletben megtekinteni a tanítás során. Ám ahogyan gondot okoz a túl hosszú film, nem célszerű a túl sok filmrészlet felhasználása sem egy adott órán. Ez ugyanis már inkább széttördeli az óra egységét – hasonlóan a túl sok eszközhöz –, ami szintén káros lehet a lényegkiemelés és a megértés szempontjából.

A videoprogram természetesen többnyire nem önmagában hatékony, hanem a pedagógus hozzá kapcsolódó alkotó tevékenységének eredményeként válik azzá, beépülve az oktatás folyamatába. A pedagógiai folyamatba való beépítés két fő részből áll: a filmnézést megelőző előkészítésből, és a vetítést követő feldolgozásból.

Az előkészítés során át kell tekinteni mindazokat az ismereteket, amelyek a film megértéséhez szükségesek, ami történhet akár egy hosszabb témakör átnézése formájában, de lehet csak egy rövid, felelevenítő ismétlés is – mindig szükség szerint. Célszerű továbbá a filmhez kapcsolódó kérdéseket, megfigyelési-feldolgozási feladatokat is megfogalmazni. Ezek egyik fontos szerepe a tanulók figyelmének a lényegre való irányítása. A feladatok lehetnek egyszerűen a tényekre vonatkozóak, de problémafelvető jellegűek is, amelyekre nem ad konkrét választ a film kísérszövege. Lehet a feladat alkotó jellegű is – például egy rövid elbeszélés megírása a film látottak alapján. A kérdéseket felírhatjuk a táblára, vagy kivetíthetjük írásvetítővel, hogy a filmnézés alatt folyamatosan szem előtt legyenek. Mindenképpen célszerű azonban mértéket tartani, több apró, a figyelmet megosztó feladat helyett alkalmasabb egy-két átfogóbb jellegű tétel.

A diákok figyelmét a vetítés alatt is irányíthatja a pedagógus: egy-két közbeszúrt szóval mutatva rá a fontosabb részletekre és összefüggésekre.

A film megtekintését a közös elemzésnek, a feldolgozásnak kell követnie, melynek során a megfigyelési feladatokból indulhatunk ki. Ekkor kell a lényeges információkat ki-

emelni, rögzíteni, és hozzákapcsolni a témaként szereplő tananyag egészéhez. A film-ben látott legfontosabb részleteket a feldolgozás alatt újra, más formában – például sokáig kivetíthető, nagy képet adó fólián vagy diaképen – mutathatjuk be és elemezhetjük így részletesebben. Ezen a módon, az eszközöket egymáshoz kapcsolva, és mindegyiket a maga lehetőségeinek megfelelően hasznosítva, egyben az ismétlést is sokoldalúbbá, változatosabbá tehetjük.

MILTÉNYI MIKLÓS

Közép-Európa: fikció vagy valóság?

„Közép-Európa újra időszerű. A második világháborút követő három évtizedben senki nem beszélt Közép-Európáról jelen időben: Ninive és Tirusz sorsára jutott. A német nyelvű területeken úgy tűnt, hogy Adolf Hitlerrel kihalt maga a szó is: „Mitteleuropa”, és csak a kísérteties „Mitropaként” maradt fenn a Német Birodalmi Vasutak étkezőkocsijain... Prágában és Budapesten a Közép-Európa-gondolatot azonos gondolkodású felnőttek magánbeszélgetésekben tovább dédelgették, de a közéletből éppúgy nyomtalanul eltűnt, mint „Nyugaton”. A Jalta utáni rend egy szigorú és kizárólagos dichotómiát kívánt meg, melyet Nyugat-Európa burkoltan elfogadott azzal, hogy egy »Kelet-Európa« címszó alá sorolta a történeti Közép-, Kelet-Közép- és Délkelet-Európa 1945 után szovjet befolyás alá került részeit. Az Európai Gazdasági Közösség pedig teljessé tette a szemantikai csalást a jelző nélküli „Európa” cím kisajátításával. Az elmúlt néhány évben újra elkezdtünk Közép-Európáról beszélni, és pedig jelen időben. Ez az új vita nem Berlinben vagy Bécsben született, hanem Prágában és Budapesten.” (Timothy Garton Ash)

Bár a köznapi, a publicisztikai és az irodalmi szóhasználatban sokszor használjuk a Közép-Európa a Kelet-Közép Európa, vagy a Közép-Kelet Európa fogalmat, mégis zavarba jövünk, ha definiálni kell. Márpedig ez a fogalom egyre többet szerepel az írott sajtóban és a képernyőkön.*

Úgy gondolnánk – ha már a hétköznapi ember, illetve az újság és a rádió nehezen határozza meg a fogalom jelentését – a szaktudományok eredményesebben birkóznak meg a feladattal. Ennek illusztrálására nézzük meg, mit is értenek Közép-Európán a vele foglalkozó tudósok és tudományok!

A földrajztudomány először a szóhasználatlaltal foglalkozik. *Enyedi György* a következőket írja erről: „Húsz éve újra meg újra leszögezzük, hogy a német és az orosz térség közötti kis államok Kelet-Közép-Európában vannak (vagyis Közép-Európa keleti felén) s nem Közép-Kelet-Európában (ami annyit jelentene, mint Kelet-Európa közepe).” Ezt a terminológiát a *Berend T. Iván – Ránki György* szerzőpáros következetes Közép-Kelet-Európájával szegezi szembe a földrajztudós.

A földrajztudomány mai álláspontja szerint azonban „a régió lehatárolása mind természetföldrajzi, mind gazdaságföldrajzi értelemben rendkívül problematikus. Természetföldrajzi szempontból Kelet-Közép-Európa nem tekinthető önálló egységnek, s Európa hagyományos tájfelosztása sem ismeri e területi fogalmat, így a régió természetföldrajzi határainak pontos megjelölése sem lehetséges. Az általánosan elfogadott vélemény szerint a kelet-közép-európai régió elsősorban történelmi fogalom, egy sajátos történeti-gazdasági fejlődés eredménye.”

* Részlet egy középiskolásoknak szánt segédkönyvből.